

HET HAD WAAR KUNNEN ZIJN

Leesexemplaar

Tim Verheyden

**HET HAD
WAAR
KUNNEN
ZIJN**

Op zoek naar de impact van
desinformatie en fake news

P E L C K M A N S

Inhoud

De trieste veldtocht van Jürgen Conings

7

Nepnieuws als businessmodel

17

Desinformatie als politiek wapen

23

Corona, het virus van de desinformatie

37

Het nieuwe complotdenken

47

De psychologie van nepnieuws

59

Gejuich voor de verbrande wetenschapper

69

Sociale media als booster voor complotdenken

85

Hoe desinformatie een familie verscheurde

99

Extreemrechts capteert de onvrede

119

Wanneer je zelf in een complottheorie opduikt

129

Het weerwoord van kijker Andy

141

En toen kwamen de Russen...

157

De Oekraïense massavernietigingswapens

167

Een wereldwijde informatieoorlog

177

Wie weet nog wat waar is?

189

Onzekerheid, de motor van de wetenschap

199

Zijn factchecks futiel?

207

Wanneer desinformatie doorprikken je passie is

215

Hoe leggen we desinformatie aan banden?

231

De oplossing? Die ligt bij onszelf

249

Laten we weer met elkaar praten

263

Dank

271

De trieste veldtocht van Jürgen Conings

Het was een maandagochtend. Ik had mijn zoontje in de goede handen van de kinderopvang achtergelaten en zette mijn hoofdtelefoon op voor wat muziek terwijl ik terug naar huis zou wandelen. Op mijn smartphone sprong ik van Spotify snel nog eens naar Facebook, een dagelijks ritueel als je voor je werk veel op de sociale media moet zitten.

Er dook een bericht van *Het Laatste Nieuws* op. Daarin stond te lezen dat de schotwonden op het lichaam van Jürgen Conings wezen op moord.

Een dag eerder, op 20 juni 2021, was de militair dood teruggevonden in het Nationaal Park Hoge Kempen in Limburg. De grootschalige klopjacht die ons land wekenlang in de ban had gehouden, had niets opgeleverd: de stoffelijke resten van de man met het plan voor een aanslag op viroloog Marc Van Ranst waren per toeval ontdekt.

De doodsoorzaak werd nog onderzocht, maar alle elementen wezen op zelfdoding, zo had het federaal parket laten weten. Toch was er opeens twijfel, zo deed het artikel van *HLN* uitschijnen.

Ik keek nog eens goed naar de screenshot van het artikel en twijfelde aan de echtheid ervan. Terecht, zo bleek. Wat ik op mijn scherm zag, was geen artikel van de krant,

maar een nepnieuwsbericht. Fake news, opgemaakt in de huisstijl van *Het Laatste Nieuws*.

De krant reageerde snel: nog diezelfde dag verscheen er online een bericht dat het verspreide artikel nep was en niet werd geschreven door de journalisten die onder het stuk werden genoemd. Via sociale media had het nepnieuws ondertussen al veel mensen bereikt.

Zo'n nepbericht is gemakkelijk te maken: je kunt artikels van om het even welke nieuwssite eenvoudig manipuleren. Als je op een website een tekst selecteert en je klikt in je browser door een paar instellingen, houdt niets je tegen de tekst te herschrijven of zelfs helemaal te vervangen. Die nieuwe tekst is dan alleen op jouw computer te zien, maar als je er een screenshot van neemt, kun je je bricolage wel verspreiden als echt. Daar valt weinig tegen te beginnen.

Het was opvallend dat dit soort nepnieuws net in de zaak van Jürgen Conings opdook. In volle coronacrisis had de zaak-Conings veel losgemaakt, ook bij mensen die zijn missie genegen waren. Een deel van die mensen was er oprecht van overtuigd dat de media meespeelden in het complot van de staat tegen de militair. Dat sentiment was al gevoed door de alles ontwrichtende coronapandemie én door de uitlatingen van Donald Trump, die de media tijdens zijn termijn als Amerikaans president voortdurend had neergezet als vijanden van het volk.

Net die media werden nu als geloofwaardig vehikel gebruikt om complottheorieën over de dood van Jürgen Conings te verspreiden. De plot die doorgaans terugkeerde, was dat Conings te veel wist en dat er een klopjacht aan de gang was om hem te vinden en het zwijgen op te leggen.

Enkele weken voor zijn lichaam werd gevonden, circuleerde al het gerucht dat er een *licence to kill* was uitgevaardigd. Een krant had daar aanleiding toe gegeven door nogal kort door de bocht die woorden te gebruiken in een artikel over de vraag of en welk proportioneel geweld er kon worden gebruikt als het tot een vuurgevecht zou komen tussen Conings en de militairen en agenten die hem zochten.

Een *licence to kill*? Daar moest meer aan de hand zijn. Sympathisanten kwamen op straat om steun te betuigen aan de voortvluchtige militair. De poging van minister van Binnenlandse Zaken Annelies Verlinden (CD&V) om de gemoederen te bedaren en uit te leggen dat een *licence to kill* niet bestond, mocht niet baten. De argwaan was gevoed. Sommigen voelden meer dan ooit dat 'een van hen' het zwijgen zou worden opgelegd.

De hele zaak was begonnen op 17 mei, toen een massale zoektocht startte naar de vermiste militair. Hij had bedreigingen geuit tegen allerlei prominente figuren en verontrustende afscheidsbrieven geschreven. Op de koop toe was hij aan de haal gegaan met een arsenaal wapens uit een militair depot.

De zoektocht eindigde op zondag 20 juni toen twee mannen los van elkaar een lijkgeur opmerkten. Een van hen was de burgemeester van Maaseik. De andere was een lokale jager.

Speciale eenheden en militairen hadden de Limburgse bossen uitgekamd, maar zonder resultaat. Ze waren zelfs op een steenworp gepasseerd van de plek waar Conings' lichaam uiteindelijk werd aangetroffen.

Heel wat mensen stelden zich de vraag waarom net een

burgemeester en een jager zijn lichaam hadden ontdekt. ‘Dat kan geen toeval zijn’, klonk het.

Toch was het zo: toeval. De plek waar Jürgen Conings werd gevonden, lag net buiten het zoekgebied dat was afgebakend.

‘Het lichaam lag op 150 meter van een zone die wij *gesweept* hadden’, zei federaal procureur Frederic De Leeuw op televisie. ‘Maar het was alsof we een korrel rijst moesten zoeken op twintig voetbalvelden met hoog gras. Het was een heel moeilijke zone om te doorzoeken.’

‘Honderdvijftig meter in een dergelijk bos, dat is veel, dat kan ik u garanderen’, zei De Leeuw ook. ‘Het gaat om erg complex, wild terrein, met varens van bijna twee meter hoog. Als je daar iets laat vallen, ben je niet eens zeker dat je het ooit terugvindt.’

Die uitleg kon velen niet overtuigen, tot ergernis van Alain Remue van de cel Vermiste Personen van de federale politie. Hij ergerde zich eraan dat velen zonder enige kennis van zaken oordeelden over de zoektocht naar de voortvluchtige Conings. Het is helemaal niet uitzonderlijk dat een lichaam pas een tijd na een overlijden wordt gevonden, zo zei hij op Radio 1.

Zelfs met speurhonden zoeken levert niet altijd resultaat op. Remue verwees naar een man die vermist raakte op de Hoge Venen en van wie pas een jaar later een deel van het skelet werd teruggevonden. ‘Het woord “toeval” is van belang in zulke zaken. In verschillende dossiers hebben we hectaren afgezocht en niets gevonden. En dan stoot later iemand bij het reinigen van een gracht of tijdens een wandeling op menselijke resten.’

Heel vaak stoot je ook op de limieten van het terrein,

legde hij uit. ‘En dan kun je op een bepaald moment zeggen: verdomme, waarom hebben we niet 500 meter verder gezocht? Alleen: als die persoon 800 meter verder lag, dan ben je nog altijd 300 meter te vroeg gestopt.’

Toeval lijkt echter niet meer te bestaan in een wereld waarin de ene historische gebeurtenis meteen op de andere lijkt te volgen. Alles wat gebeurt, moet wel een reden hebben – of er zit op zijn minst een complot achter.

‘Hoewel Conings verschillende afscheidsbrieven achterliet en zijn militaire medailles ging deponeren op het graf van zijn ouders, geloven een aantal familieleden en sympathisanten in eerste instantie niet dat hij zelfmoord heeft gepleegd. De man zou “vermoord” zijn – hetzij als een soort afleidingsmanoeuvre, hetzij om Vlaams Belang “zwart te maken”, hetzij omdat hij “te veel wist en moest verdwijnen”, schreef mijn goede collega Rien Emmery in het weekblad *Knack*.

‘Dergelijke sentimenten las je niet alleen bij boomers die te veel tijd spenderen in de commentaarsectie van populaire kranten’, vervolgde Emmery. ‘Op TikTok en YouTube gingen opvallend veel jonge vloggers – lang niet altijd van rechtse signatuur – zich te buiten aan de extreemste complottheorieën. “Er klopte iets niet” aan de zaak-Conings, klonk het in hun video’s. Het was verdacht dat toevallig de liberale burgemeester van Maaseik het lijk vond. Het was verdacht dat dat net gebeurde op de verjaardag van Marc Van Ranst – je verzint het inderdaad niet. Het was verdacht dat het lichaam net buiten de zoekzone teruggevonden werd. De complottheorieën waren vooral populair bij mensen die zich al eerder “vragen stelden” bij het “narratief” over de coronacrisis. “Ik weet niet

precies wat er gebeurd is, maar het zaakje stinkt!” was vaak hun vage conclusie.’

Leven tijdens de infodemie

Je kunt het mensen niet altijd kwalijk nemen dat ze twijfelen. Het hele gebeuren leek erg op een filmscenario, waarbij sommigen de vergelijking maakten met Rambo, die andere voortvluchtige ex-militair. Al was *First Blood*, de eerste *Rambo*-film, vooral een aanklacht tegen het lot van de veteranen die amper psychologische en andere hulp kregen na hun terugkeer uit de vreselijke Vietnamoorlog. Onder de stoere bast van de actieheld ging diepe pijn schuil. Misschien was dat ook bij Jürgen Conings het geval – dat zullen we mogelijk nooit weten.

Maar de twijfel over het lot van Conings werd ook bewust gezaaid. Zo deelde een Nederlander een uitspraak van een militair die zou hebben deelgenomen aan de zoekactie: ‘Dit gebied is ontelbare keren uitgekamd. Het is onmogelijk dat wij iets gemist hebben. Zeker geen lichaam in een berm.’

Het probleem met zulke uitspraken is dat die op sociale media alle context verliezen. Heeft een militair dat gezegd? Dat kan. Iemand kan zich afvragen hoe het komt dat je toch iets mist terwijl je vlakbij staat. Maar evengoed is het bericht verzonnen – we zullen het nooit weten. Het maakt ook niet uit. Elk moment van maatschappelijke verwarring wordt tegenwoordig gekapitaliseerd om er de een of andere winst uit te halen: om nog meer verwarring te zaaien, om een politiek verhaal te dienen (van links tot

rechts) of om het eigen ego te strelen. Sommigen doen het zelfs voor het plezier, omdat ze kicken op collectieve verdwazing.

Het was geen toeval dat figuren die tijdens de coronacrisis een grote aanhang hadden weten te vergaren door ‘echt te zeggen waar het op staat’ en ‘de waarheid naar boven te brengen die u niet leest in de kranten of ziet op televisie’ ook in de zaak-Conings opdoken.

Zo trad Carine Knapen naar voren als advocate van de vriendin van Jürgen Conings. De Limburgse is een bekend figuur in Belgische coronakritische groepen. Ze heeft duizenden aanhangers op sociale media en via Facebook en andere kanalen stuurt ze uitvoerige analyses de wereld in over corona. Haar berichten zijn een mix van ellenlange redeneringen en cijferanalyses, al dan niet verbonden met het sentiment dat veel mensen delen: het gevoel van verbondenheid dat sinds de coronacrisis ontbreekt. Ze promoot ook regelmatig echte complottheorieën. Voor veel mensen is Knapen iemand die ‘de echte waarheid over corona’ uiteindelijk mee naar boven zal spitten.

Knapen liet de familie van Conings geloven dat de militair geen zelfmoord had gepleegd. ‘Ik voelde aan de lijkzak en er zat alleen maar lucht in’, zei ze eerder. Ze suggereerde dat de vindplaats van Conings sporen vertoonde die erop wezen dat de militair werd vermoord en ook zij zinspeelde op een staatscomplot.

In die overtuiging kreeg ze nog eens onrechtstreeks hulp van Serge Lipszyc, de voorzitter van het Comité I, dat controle uitoefent op de werking van verschillende veiligheids- en inlichtingendiensten in ons land. ‘Misschien

ben ik paranoïde, maar ik stel me de vraag of er misschien mensen binnen de staat waren die er belang bij hadden dat Conings nooit werd gevonden', zei hij.

Lipszyc sprak over 'structuren binnen de staat' die extreemrechts zouden willen bevoordelen. Hij zag Conings als een marionet van 'antidemocratische en anti-Belgische krachten'. Prompt werd Lipszyc tegengesproken door de federaal procureur, die verantwoordelijk was voor de zoektocht, en door adviseurs van het Comité 1 zelf. Die lieten in een brief aan Kamervoorzitter Éliane Tillieux (ps) weten dat er voor de aantijgingen van Lipszyc 'geen enkele informatie, ondersteund door eender welk bewijs' bestond.

Niemand blijkt immuun voor complottheorieën, ook niet de voorzitter van het Comité 1. Al mag je van iemand in zijn positie misschien toch verwachten dat hij met de nodige bewijzen op de proppen komt. Of anders zwijgt. Om zo het wantrouwen, de angst en de verwarring niet nog meer te voeden.

Enkele maanden later vertelde de levenspartner van Conings uiteindelijk aan *Het Laatste Nieuws* dat er van een complot geen sprake was.

Was daarmee de kous af? Nee. Niet iedereen brak definitief met het complotidee. Bepaalde Facebookgroepen en extreme kringen blijven Jürgen Conings huldigen als verzetsstrijder die in volle coronapandemie de handschoen opnam tegen een dictatoriaal sanitair regime. Hij sneuvelde als held om een groot complot aan het licht te brengen.

De screenshot van het gemanipuleerde artikel uit *Het Laatste Nieuws* moest de verwarring over de zaak-Conings

kracht bijzetten en tegelijk de theorie versterken dat er effectief een complot was. Dat artikel was *fake news* in de klassieke betekenis van het woord: verzonnen nieuws in de vorm van een geloofwaardig krantenartikel. Tegelijk paste het in de vele complottheorieën die circuleerden terwijl een virus de wereld overspoelde en onze samenleving en zekerheden onderuithaalde.

Tijdens de pandemie verspreidde ook een *infodemie* zich als een virus: overal doken nepnieuws en complottheorieën op die moesten aantonen dat het virus bewust was losgelaten om de wereldbevolking uit te dunnen. Of om China over de wereld te laten regeren. Of om Bill Gates onze geesten te laten controleren. Als je online wat zoekt, vind je voor iedere theorie best wat ‘bewijzen’.

De zaak-Conings toonde ook aan dat we het stadium van fake news al ver voorbij zijn.

Je zou bijna verlangen naar een wereld waarin er alleen maar fake news te bestrijden valt. Met enkele tips kun je nepnieuws gemakkelijk onderscheiden van echte berichtgeving. Maar wat er nu aan de hand is, gaat verder dan echt versus nep, goed versus slecht, links versus rechts.

We leven in een desinformatieoorlog en fake news is daar maar een klein onderdeel van.

Wat er nu aan de hand
is, gaat verder dan
echt versus nep,
goed versus slecht,
links versus rechts.

We leven in een
desinformatieoorlog
en fake news is daar
maar een klein
onderdeel van.

Nepnieuws als businessmodel

‘De hotspot van fake news’ is een stoffig industriestadje waar niemand ooit van heeft gehoord. Er wonen krap 40.000 mensen en de eerste wolkenkrabber moet er nog worden neergepoot. Veles is een vergeten plaats in een land dat doorgaans over het hoofd wordt gezien: Noord-Macedonië. En toch woedde hier een digitale goldrush waar de wereld van opkeek.

In november 2016 was journalist Craig Silverman de eerste om Veles te identificeren als de hotspot van fake news – hij gebruikte die term al vóór Donald Trump in januari 2017 uitviel tegen CNN-reporter Jim Acosta: *‘You are fake news!’*

Voor *Buzzfeed*, een website die pure *clickbait* combineert met serieus nieuws, beschreef Silverman hoe de jongeren van Veles een graantje meepikten van de hoogoplopende emoties over de Amerikaanse presidentsverkiezingen van 8 november 2016.

In de aanloop naar die verkiezingen waren er websites opgedoken als *usapolitics.com*, *WorldPolitics.com* en *TrumpVision365.com*. Al die sites waren gericht op het Amerikaanse publiek en het ‘nieuws’ van die sites begon in de Verenigde Staten volop te gonzen. Veel van dat nieuws werd geschreven door tieners uit Veles.

Toen Silverman erover berichtte, circuleerden er al een

tijdje geruchten dat nepnieuws een rol speelde bij de verkiezingen.

Het verhaal van Silverman was voor mij de aanleiding om op zoek te gaan naar wie achter die websites zat. Dat was zelfs redelijk gemakkelijk te achterhalen, maar via de telefoonnummers die opdoken, kon ik niemand bereiken. Na wat zoeken online vond ik echter adressen. Er zat maar één ding op: naar Noord-Macedonië reizen, dat toen nog de Voormalige Joegoslavische Republiek Macedonië heette.

Ik wilde weten wie de mensen waren die met hun verzonnen nieuws zo'n impact hadden op de wereld. Een VRT-collega kende een fixer ter plaatse en we waren weg. (Een fixer is iemand die journalisten helpt om op verplaatsing hun werk te doen.) Met Tomas Teetaert, een goede vriend en collega-journalist die voor een keer achter de camera kroop, vloog ik naar Skopje.

De zoektocht naar nepnieuws begon al goed: Skopje is een fake hoofdstad. Alles is er namaak. Langs de oever van de Vardar speelt klassieke muziek voor de glorieuze sfeer. De honderden standbeelden zijn fonkelnieuw en moeten de rijke geschiedenis van de piepjonge staat uitbeelden, van Alexander de Grote tot Moeder Teresa. Toen al voelden we: we zitten in een fakenewsregio. In zijn succesroman *Grand Hotel Europa* zou Ilja Leonard Pfeijffer het later treffend beschrijven: 'Skopje is een verzonnen stad.'

's Anderendaags reden we met Valentina, onze fixer, naar Veles. Wat ooit het hart van een bloeiende industriële regio was, bood nu een troosteloze aanblik. Het stond er vol vervallen fabrieken en het vuilnis slingerde er rond op straat.

Valentina reed door piepkleine straatjes naar het eerste adres op mijn lijstje. Daar woonde een van de oplichters die nepnieuws schreef dat door miljoenen Amerikanen werd gelezen.

De eerste keer bij iemand aanbellen, is altijd een beetje spannend, zeker als je mogelijk met een verborgen camera moet filmen. Zou ik als journalist met iets terugkeren dat de moeite was? En ook: ik begreep de taal niet en moest volledig vertrouwen op Valentina, die had beloofd dat ze iets kon regelen. We waren aan haar overgeleverd.

Zouden we vriendelijk of minder vriendelijk worden ontvangen? We wisten immers niet hoe mensen daar tegenover journalisten stonden. Ik had eerder al gemerkt dat niet iedereen in Oost-Europa even hartelijk is tegenover de pers.

We belden aan en een jonge gast deed open. Valentina legde uit wie we waren en wat we deden. De tiener antwoordde: ‘Jaja, ik zat achter die website, maar ik ben ermee gestopt.’

Vrijwel meteen begon het me te dagen: die Macedonische jongeren hadden geen groot masterplan. Ze zagen gewoon dat mensen online op zoek waren naar nieuws over Donald Trump en het deed er niet toe of het waar was of niet.

Die jongeman kwam eigenlijk uit een andere branche dan nieuws over de Amerikaanse politiek: tips over gezonde voeding. Mensen zochten online naar informatie over gezonde voeding, diëten en superfoods en dus had de tiener daar een hele blog over gemaakt. Zo kon hij een centje bijverdienen via advertenties – hoe meer bezoekers zijn website trok, hoe meer hij verdiende. Later schakelde hij

over naar artikels over Trump, want daar was meer geld mee te verdienen.

We reden door naar het volgende adres, waar ene Boris wachtte. Bij de verlaten gebouwen van een lokaal tv-station kwam een jonge gast op sneakers aangesloft. Boris had een halfuurtje tijd voor ons.

Hij leidde ons naar binnen en stak meteen van wal. Nog voor ik zijn achtergrond en betrouwbaarheid had gecheckt, verklaarde hij: 'Ik heb onlangs een stuk geschreven dat Kim Kardashian Donald Trump steunt als presidentskandidaat.'

Dat stuk was goed opgepikt, alleen klopte er niets van, want in de echte wereld steunde Kardashian de Democratische kandidaat Hillary Clinton.

Toch was Boris trots op zijn werk, want hij had iets geschreven dat perfect inhaakte op de heersende sfeer. Kim Kardashian deed het goed in de statistieken, Donald Trump ook, dus de combinatie van die twee namen was bingo. Het ging online en mensen deelden het massaal.

Boris zei ook dat hij 700 valse profielen had op Facebook. Dat kan kloppen, want Facebook liet dat toen nog toe. Hij verspreidde zijn artikels via die nepprofielen en zo kon hij veel mensen bereiken.

Ik vroeg Boris tussen de opnames door om in te loggen op zijn netwerk en zijn website. Uit nieuwsgierigheid, maar ook om de betrouwbaarheid van zijn verhaal te checken. Hij deed het zonder aarzelen.

Ik vroeg hem naar zijn bedoelingen. Wilde hij de Amerikaanse verkiezingen beïnvloeden?

'Nee, daar zijn wij niet mee bezig, wij willen gewoon geld verdienen', erkende Boris. '*I want to live my American dream here in Veles.*'

Het gemiddelde maandloon in Veles bedraagt 300 euro, terwijl Boris beweerde dat hij soms 20.000 euro verdiende. We konden dat niet verifiëren, maar ik geloofde in ieder geval dat hij een pak meer geld opstreek dan zijn ouders.

Boris had één groot voorbeeld: Aleksandar Velkovski. Die reed rond met een BMW 4 en maakte veel indruk op de jongeren van Veles. Velkovski verdiende goed geld met HealthyFoodhouse.com en met nepnieuws over Trump. Daar zagen ook andere jongeren wel brood in.

De bedrijvigheid van tieners die puur voor het geld nieuws verzinnen, bleef niet zonder gevolgen. In de zomer van 2016 zag je dat nepnieuws op Facebook méér werd gedeeld en becommentarieerd dan echt nieuws van geloofwaardige nieuwsbronnen. Die artikels boemden ongelooflijk.

Een artikel dat het bijzonder goed deed, was het nieuws dat paus Franciscus zagezegd de kandidatuur van Donald Trump zou steunen. Het Vaticaan moest zelfs officieel reageren dat de paus helemaal niemand steunde. Ondertussen was het nieuws wel honderdduizenden keren gedeeld en miljoenen keren gelezen.

Is de leugen nog zo snel, de waarheid achterhaalt haar wel? Nee, die uitdrukking klopt gewoon niet meer. De waarheid kan de leugen zelfs niet meer bijbenen. *Snopes*, een van de grootste factcheckingwebsites, wordt véél minder gedeeld en gelezen dan sensationeel nepnieuws. Fake news verspreidt zich zes keer sneller dan echt nieuws.

Berichten gericht tegen Hillary Clinton deden het heel goed, dus verzinnen de jongeren in Veles almaar meer nieuws dat Clinton in een slecht daglicht stelde. Voor hen

was dat gewoon clickbait: mensen lazen vooral artikels die ze wilden lezen en de Noord-Macedonische jongeren leverden die. Waar ze echter niet bij stilstonden, was dat hun nepnieuws wel degelijk mensen beïnvloedde, zoals katholieke Amerikanen die belang hechtten aan het woord van de paus.

Kun je het die jongeren echt kwalijk nemen dat ze geld probeerden te verdienen op de rug van de waarheid – en ten koste van goedgebouwde lezers? Het was zo simpel om te doen, dus waarom niet als je anders helemaal niets verdiende? En waarom zouden zij wakker liggen van de Amerikaanse verkiezingen?

Misschien moeten mensen ook wat minder naïef zijn wanneer ze op sensationeel nieuws stuiten en zich afvragen: klopt dit wel?

Ik geloof in ieder geval niet dat fake news uit Veles de doorslag heeft gegeven bij de overwinning van Donald Trump. Als kandidaat verspreidde hij zelf overigens (nog) geen fake news: hij bespeelde vooral heel goed zijn publiek, onder andere door gericht te adverteren op Facebook.

Veles mag bekend geworden zijn als de hotspot van fake news, tijdens de Amerikaanse presidentsverkiezingen werden ook andere spelers actief. En zij hadden wél een masterplan.

Desinformatie als politiek wapen

Terwijl fake news in 2016 met de aandacht ging lopen, vonden in de aanloop naar de Amerikaanse presidentsverkiezingen enkele kleine incidenten plaats die niets te maken hadden met de creatieve jongeren uit Veles. Op het eerste gezicht hadden ze ook niets te maken met de verkiezingen zelf.

Zo werd op 21 mei 2016 betoogd bij een islamitisch centrum in Houston, in de Amerikaanse staat Texas. Een tiental actievoerders protesteerde er tegen wat zij de islamisering van Texas noemden. Op hetzelfde moment vond een tegenbetoging plaats, georganiseerd door de United Muslims of America. De betogers waren in beide gevallen gemobiliseerd via Facebook, maar niemand wist eigenlijk echt wie de organisatoren waren.

Wat bleek in 2017? Achter beide Facebookpagina's zat Russisch geld. De enige bedoeling was de polarisering op te stoken om zo de presidentsverkiezingen te beïnvloeden.

Informatie kan een wapen zijn om mensen tegen elkaar op te zetten. Daar hoeft zelfs geen nepnieuws aan te pas te komen: sjoemelen met Facebookpagina's en advertenties kan volstaan. Facebook noemt dat soort bewegingen *inauthentic coordinated behaviour* of nep aangestuurd

gedrag. Het was een deel van de Russische inmenging in de verkiezingen.

Via het zogenaamde Internet Research Agency, gevestigd in Sint-Petersburg, hadden Russische agenten Facebookpagina's gecreëerd die zogezegd bepaalde groepen vertegenwoordigden. Zo zetten ze mensen via fake events tegen elkaar op.

President Barack Obama zei toen al tegen Mark Zuckerberg: 'Beste Mark, er is een probleem op Facebook.'

Zuckerberg ontkende en relativeerde de problemen.

Nadat de Russische beïnvloeding aan het licht kwam, zei hij wel: '*We'll fix it.*' Dat is nog altijd niet gebeurd.

Rusland bleek ook achter het Facebookprofiel 'Blacktivist' te zitten, een pagina die zogezegd opkwam voor de rechten van Afro-Amerikanen. Op een bepaald moment had die pagina zelfs meer volgers dan Black Lives Matter, de échte beweging achter het protest tegen racistisch politiegeweld. Blacktivist riep actief op om te filmen hoe witte agenten zwarte burgers mishandelden. Dat zorgde voor extra conflicten, waardoor de politiek erop moest reageren.

Mensen zagen die Russische hand niet, want op Facebook ziet alles er hetzelfde uit: diepgravend onderzoek en desinformatie verschijnen er in dezelfde vorm. Alles komt lekker samen op onze tijdlijn. Je verwacht ook niet dat een gezellige plek waar je vrienden en familie ontmoet, kan uitgroeien tot een geopolitiek wapen.

Maar zelfs Facebook heeft ondertussen toegegeven dat dat wel degelijk gebeurde. Op alle mogelijke manieren probeerden internettrollen valse verhalen te lanceren. En heel veel sporen leidden terug naar het Internet Research Agency.

Die organisatie wordt ook wel The Agency genoemd – dat klinkt bijna alsof het om een dienst gaat zoals de CIA. Blijkbaar is The Agency al sinds 2013 actief. Ze verspreiden hun boodschap vooral via memes. Een meme is een afbeelding, meestal met een kort tekstje, die internetgebruikers gemakkelijk kunnen delen of kopiëren. Niet zelden hebben memes een politieke ondertoon, weliswaar verpakt in humor.

Wat we weten uit die tijd, is dat de mensen die aan het IRA verbonden waren – noem ze hackers, trollen of agenten – onder meer opereerden vanuit een gebouw in Sint-Petersburg. Hun hoofdkwartier zag er aan de buitenkant uit als een gewoon kantoorgebouw. Binnen verspreidden honderden Russen onder valse identiteiten en profielen pro-Kremlinpropaganda op sociale media. Zo wekten ze de illusie dat er een massaal leger aanhangers bestond.

Het Internet Research Agency is slechts één naam waaronder dergelijke operaties gebeuren, maar het is wel de meest bekende. Zo'n organisatie kun je nog het best omschrijven als een *troll farm*, een trollenboerderij. Een internettrol is iemand die voortdurend probeert te stoken om conflicten en reacties uit te lokken.

Waar de Russische trollen vandaag zitten, is niet altijd duidelijk – ze zitten al lang niet meer met zijn allen samen in één gebouw. Mensen die deel uitmaken van het netwerk, werken zelfs verspreid over de hele wereld.

De Russische activiste Ljoedmila Savtsjoek ging undercover bij het IRA om te weten te komen hoe het eraan toeging, zo vertelde ze aan *The New York Times*. Ze werkte er in de periode dat Barack Obama nog Amerikaans president was.

‘Elke dag bij het Internet Research Agency verliep in wezen hetzelfde’, vertelde Savtsoek. Het eerste wat werknemers bij aankomst op hun bureau deden, was een systeem inschakelen dat de plek verborg vanwaar ze berichten postten. Digitale adressen kunnen immers worden gebruikt om de echte identiteit van een *poster* te achterhalen. ‘Vervolgens kregen we een lijst van meningen die we die dag moesten verspreiden, allemaal gekoppeld aan het laatste nieuws.’

Oekraïne was toen al een belangrijk onderwerp, want sinds 2014 was er in het oosten van het land een oorlog aan de gang tussen het Oekraïense leger en door Rusland gesteunde separatisten. Savtsoek en haar collega’s plaatsden commentaren waarin de toenmalige Oekraïense president, Petro Porosjenko, in diskrediet werd gebracht en waarin vermeende wreedheden van het Oekraïense leger werden belicht.

Ook binnenlandse aangelegenheden in Rusland waren een belangrijk onderwerp. Na de moord op oppositieleider Boris Nemtsov in februari 2015 bijvoorbeeld werden Savtsoek en haar hele team overgeplaatst naar de afdeling die commentaren achterliet op de websites van Russische nieuwszenders. Daar moesten ze het narratief introduceren dat de oppositie de moord zélf had opgezet.

Savtsoek deelde een kantoortje met een zestal collega’s. Het was kleiner dan de meeste andere, want zij werkten op de eliteafdeling Speciale Projecten. Terwijl andere werknemers flauwe commentaren ten gunste van het Kremlin produceerden, creëerde haar afdeling aantrekkelijke onlinepersonages die tussen de massa moesten opvallen. Een van Savtsoeks alter ego’s was een waarzegster

genaamd Cantadora. De geestenwereld gaf Cantadora inzicht in relaties, gewichtsverlies en soms ook geopolitiek. De energiestromen die ze in het universum ontdekte, toonden steevast dat de boog naar Rusland neigde. Ze voorspelde glorie voor Vladimir Poetin en de nederlaag voor Barack Obama en Petro Porosjenko. De propaganda werd naadloos verweven in wat leek op de niet-politieke overpeinzingen van een alledaags persoon.

Ook vandaag komen er berichten dat het IRA actief is in de oorlog tussen Oekraïne en Rusland. Hun focus ligt niet meer zozeer op het Westen, maar eerder op landen als Brazilië, Zuid-Afrika, China en India. Daar proberen ze antiwesterse sentimenten op te poken om zo steun te vinden voor de Russische inval. Vladimir Poetin wordt er neergezet als iemand die een vuist durft te maken tegen het Westen.

‘Het is nog maar eens een herinnering dat het internet geen wereldwijd, maar een lokaal medium is’, zei Mark Deuze, professor mediastudies aan de Universiteit van Amsterdam, daarover in *De wereld van Sofie* op Radio 1.

In 2016 was ook België in het vizier van de Russische trollen gekomen. Plots dook immers een bericht op dat Syrische burgers waren omgekomen door bombardementen van Belgische F-16’s. Ook de Russische zenders Russia Today en Sputnik brachten dat nieuws.

Toenmalig minister van Defensie Steven Vandeput (N-VA) ging samen met de militaire inlichtingendienst op zoek naar antwoorden. Al snel werd duidelijk dat vele details in het verhaal niet klopten. Er waren op dat moment zelfs geen Belgische vliegtuigen actief in het Syrische luchtruim.